

کارنامهٔ سیاسی و اجتماعی
کریمخان زند
«وکیل الرعایا»

گردآورنده:

نورمحمد مجیدی گرای

ویراستار:

زهراستایش و فرهاد فیاض

ناشر:

انتشارات زیتون سبز

۱۳۹۰

سرشناسه: مجیدی کرای، نورمحمد، ۱۳۱۱
عنوان و نام پدیدآور: کارنامهٔ سیاسی و اجتماعی کریم خان زند (وکیل الرعایا) / گردآورنده: نورمحمد مجیدی کرای
مشخصات نشر: تهران: زیتون سبز، ۱۳۹۰
مشخصات ظاهری: ۴۵۶ ص
شابک: ۱۳۵۰۰۰ ریال ۳-۶۰-۵۰۰۰-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه: ص ۴۵۶. همچنین به صورت زیرنویس
موضوع: کریم خان زند، شاه ایران، ۱۱۱۳-۱۱۹۳ ق.
موضوع: ایران، تاریخ، زندیان، ۱۱۶۳-۱۲۰۹ ق.
شناسه افزوده: ستایش، زهرا و فرهاد فیاض، ویراستار
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ ک ۳ م ۳ / DSR ۱۳۹۰
رده‌بندی دیوئی: ۹۵۵ / ۰۷۳۲
شماره کتابشناسی ملی: ۲۱۱۱۹۴۰

انتشارات زیتون سبز

کارنامهٔ سیاسی و اجتماعی کریم خان زند (وکیل الرعایا)

گردآورنده: نورمحمد مجیدی کرای

ویراستار: فرهاد فیاض، زهرا ستایش

صفحه آرا: سينا صفري

طراح جلد: محمد رضا چشمه

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۰

لیتوگرافی: ماوراء

چاپ: شاد رنگ

شابک: ۱۳۵۰۰۰-۶۰-۵۰۰۰-۶۰۰-۹۷۸

ناشر: انتشارات زیتون سبز

قیمت: ۱۳۵۰۰۰ ریال

تهران، خیابان انقلاب، بین ویلا و حافظ، خیابان پورموسی، کوچه بامشاد، پلاک ۲، واحد ۱

کدپستی: ۱۵۹۹۶۱۷۷۱۱ تلفن: ۲۱-۸۸۹۴۸۸۲۰-۸۸۹۳۲۶۵۲ دورنگار:

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار	۱۳
بخش یکم:	
پیشینه تبار ایالات زندولک	۱۵
طایفه زند	۱۸
بخش دوم:	
مرگ نادر شاه افشار و سرداری کریمخان زند	۲۱
بخش سوم:	
آغاز نامجویی کریمخان زند	۳۱
بخش چهارم:	
پیمان کریمخان با علی مردان خان و ابوالفتح خان بختیاری	۳۷
بخش پنجم:	
نخستین جنگ کریمخان با محمد حسن خان قاجار	۵۱
بخش ششم:	
شکست کریمخان از آزاد خان افغان و علی مردان خان بختیاری	۵۵

بخش هفتم:

شکست آزاد خان افغان در سرزمین خشت کازرون ۶۱

بخش هشتم:

جنگ دوم سپاه کریمخان با محمدحسن خان و کشته شدن محمدحسن خان قاجار ۶۹

جنگ با محمد حسن خان قاجار ۶۹

ذکر سرانجام کار و پایان روزگار محمد حسن خان قاجار ۸۵

بخش نهم:

کشتن فتحعلی خان افشار به فرمان کریمخان زند ۸۹

بخش دهم:

شورش تقی خان درانی کرمانی ۹۱

شورش طوایف افشار کرمان ۹۱

بخش یازدهم:

شورش میر مهنا و غایی در بندر ریگ ۹۹

بخش دوازدهم:

شورش سرزمین عمان ۱۰۵

بخش سیزدهم:

جنگ و یخشودگی شورش نصیر خان لاری ۱۰۹

ذکر واقعات سنوات مبارکات (۱۱۷۸ و ۱۱۷۹ هجری) ۱۰۹

مختصر سخن ۱۱۲

بخش چهاردهم:

سرکوب شورشیان شهر بصره ۱۱۵

محاصره بصره - پیشینه آن ۱۱۶

بخش پانزدهم:

شورش میرزا علی رضا خان طباطبایی بهبهانی حاکم کوهگیلویه و بهبهان ۱۳۵

بخش شانزدهم:

شورش هدایت‌الله خان بیگلربیگی رشت ۱۳۹

بخش هفدهم:

شورش حسین قلی خان پسر محمد حسن خان قاجار در مازندران ۱۴۱

بخش هیجدهم:

نافرمانی و ریاکاری زکی خان زند ۱۴۷

بخش نوزدهم:

خیزش عشایر عرب بنی کعب ۱۴۹

بخش بیستم:

شورش کردستان و سرکوب آن ۱۵۵

مداخله نیروهای زندیه در کردستان ۱۵۸

بخش بیست و یکم:

شورش شیخ عبدالله بنی معین در جزیره هرمز ۱۶۱

سخن مختصر ۱۶۳

بخش بیست و دوم:

استانداری صادق خان زند و سازماندهی نوین ایلات کوگیلویه و بویراحمد ۱۶۵

ایلات بهمی لیراوی کوه ۱۶۸

سرکوب ایل شیرالی ۱۶۹

سازماندهی ایل طیبی لیراوی کوه ۱۷۰

سامانیایی ایلات دشمن زیاری چهار بنیچه ۱۷۱

سازمانیایی ایل بویراحمد ۱۷۱

سازمانیایی ایل نویی ۱۷۲

سازمانیایی ایل باوی ۱۷۳

سازمانیایی ایل چرام ۱۷۴

سازمان ایلی حسن عالی بوری ۱۷۴

بخش بیست و سوم:

شورش ایلات لیراوی دشت کوگیلویه ۱۷۷

سرکشی ایلات بهمی و شیرالی و آغاجری ۱۸۳

تجدید سازمانهای ایلی در کوگیلویه ۱۸۷

بخش بیست و چهارم:

شورش حیدر خان بختیاری چهار لنگ ۱۹۱

بخش بیست و پنجم:

- ناقرمانی دوباره زکی خان زند و کشته شدن فتحعلی خان افشار ۱۹۳
 «آن روز روزی بود و امروز روزی» ۱۹۶
 (قنداقهای در دل امواج کف آلود) ۱۹۶

بخش بیست و ششم:

- حیدرخان جامه بزرگی و کشته شدن میرزا محمدتقی گلستانه ۱۹۹
 در بیان احوال میرزا محمد تقی گلستانه ۱۹۹

بخش بیست و هفتم:

- کشته شدن علی مردان خان بختیاری به دست محمد خان زند ۲۰۷

بخش بیست و هشتم:

- کشتار افغانان به فرمان کریمخان زند ۲۱۷
 نوروز خونین! ۲۱۸

بخش بیست و نهم:

- کشتار افغانان به دست سپاهیان محمدحسن خان فاجار ۲۱۹

بخش سی ام:

- مرگ کریمخان زند و پی آمد درگذشت او ۲۲۹
 کریمخان و کور کردن شیخ علی خان زند ۲۳۶
 بیان قضیه عمای شیخ علی خان و چگونگی وقایع آن ۲۳۷

بخش سی و یکم:

- شخصیت کریمخان زند ۲۳۹

بخش سی و دوم:

- منش های نیک و کردارهای بهین کریمخان زند ۲۶۷
 کشف گنج و کریمخان ۲۷۵
 مرده ریگ بازرگان هندی ۲۷۵
 داستان زین اسب و کریمخان زند ۲۷۵
 پسر ارومیه ای کریمخان ۲۷۶
 کریمخان و خشکسالی و ملخ خوارگی ۲۷۶
 بناهای کریمخان وکیل در شیراز ۲۷۹

۲۷۹	اوصاف حمیده و کرامات کریمخان وکیل‌الرعايا.....
۲۸۱	کریمخان و درویش .....
۲۸۱	کریمخان و مرد ترک قشقایی .....
۲۸۲	کریمخان و یوز باشی بد چشم .....
۲۸۲	مرد سبزی فروش و کریمخان .....
۲۸۳	پیش‌بینی کریمخان در پادشاهی آقا محمد خان قاجار .....
۲۸۳	کریمخان زند از دیدگاه دکتر عبدالحسین نوایی .....
۲۸۳	آرامش پس از توفان‌ها .....
۲۸۵	ریکا نخستین مأمور شهرداری .....
۲۸۵	یک تومان خرج متوسطه سالیانه ۱۰ نفر .....
۲۸۶	برای زیبایی شیراز .....
۲۸۶	شهر بی‌خرابات و خانه مستراح .....
۲۸۸	گرداندگان خرابات .....
۲۸۸	ملایی در خراباک .....
۲۸۹	فریاد زاغ .....
۲۸۹	شیخ و ملا .....

بخش سی و سوم:

۲۹۱	مؤلف «فارسنامه ناصری» و دیدگاهش درباره کریمخان زند .....

بخش سی و چهارم:

۲۹۵	دیدگاه مؤلف «رستم التواریخ» درباره جامعه دوران کریمخان زند .....
۲۹۵	ذکر اطباء آن زمان .....
۲۹۶	ذکر منجمان .....
۲۹۶	ذکر فضلاء آن عهد .....
۲۹۹	در مدح پهلوان کبیر و پهلوان آقا .....
۳۰۴	داستان ملافاطمه و کریمخان زند .....
۳۱۰	کریمخان و خالو عیدی .....
۳۱۰	کریمخان و فرمان سواد .....
۳۱۲	افسانه دجال و کریمخان .....

بخش سی و پنجم:

۳۱۵	کریمخان و فلسفه‌های شهوانی .....

بخش سی و ششم:

۳۱۹	جریده بازی پهلوانان ایرانی و ترک .....

بخش سی و هفتم:

۳۲۳ ..... سازمانهای لشگری و کشوری

بخش سی و هشتم:

۳۲۵ ..... سیاست داخلی و سازمان کشوری

۳۲۶ ..... دوره صفوی

۳۲۸ ..... آرامش پس از توفانها

۳۲۹ ..... در راه تأمین رفاه مردم

۳۲۹ ..... هفت عامل

۳۳۰ ..... عالی حضرت محتسب الممالک

۳۳۱ ..... عالی حضرت نقیب

۳۳۲ ..... تعیین حقوق ثابت

۳۳۲ ..... برای حفظ جان و مال و ناموس مردم

بخش سی و نهم:

۳۳۳ ..... روابط سیاسی و اقتصادی با کشورهای بیگانه

۳۴۰ ..... لمؤلفه

۳۴۴ ..... من کلام ملا عرفی شیرازی

۳۴۴ ..... من کلام رستم الحکمای آصف تخلص مؤلف این کتاب مستطاب

۳۴۵ ..... «... مناسبات سیاسی - اقتصادی با انگلیس»

۳۴۷ ..... روابط تجاری ایران و عثمانی

۳۴۷ ..... رابطه ایران و فرانسه

۳۵۱ ..... روابط با دولت روسیه

۳۵۳ ..... تجارت ایران با روسیه

بخش چهلیم:

۳۵۵ ..... سیاست و منشهای مذهبی کریمخان زند

۳۵۹ ..... کریمخان زند و فرقه‌های دراویش صوفیه

۳۶۰ ..... شخصیت مذهبی کریمخان

۳۶۱ ..... کریمخان و اقلیتهای مذهبی

۳۶۱ ..... الف - آرامنه در عهد کریمخان

۳۶۶ ..... ب - یهودیان در عهد کریمخان

بخش چهل و یکم:

۳۶۷ ..... پاسداشت هنرهای ملی

۳۶۷ ..... توجه کریمخان به هنر معماری و موسیقی

۳۶۸ ..... توجه کریمخان به نقاشی و خوشنویسی

۳۶۹	ادب دوستی و فرهنگ پروری کریمخان

بخش چهل و دوم:

۳۷۱	شهر شیراز پایتخت کریمخان زند
۳۷۲	پیشینه باستانی شیراز
۳۷۵	شهر شیراز در روزگار دیلمیان

بخش چهل و سوم:

۳۷۹	کارهای آبادانی و فرهنگی کریمخان زند
۳۸۳	موزه پارس
۳۸۴	شرح اشیا درون موزه و قفسه‌ها
۳۸۷	تکیه هفت تنان
۳۸۸	ارگ کریمخانی
۳۸۹	بازار وکیل
۳۸۹	کاروانسراهای قدیمی شیراز
۳۹۰	مسجد وکیل
۳۹۱	آرامگاه شاه شجاع مظفری
۳۹۴	شاهداعی الی الله (۸۱۰ تا ۸۷۰ هـ.ق)
۳۹۷	خواجه شمس‌الدین محمد حافظ
۴۰۲	آرامگاه حافظ
۴۱۱	تاریخچه بنای آرامگاه سعدی
۴۱۸	کتیبه سر در اطاق آرامگاه شوریده شیرازی (حاج فصیح‌الملک)
۴۱۹	مختصری از شرح حال و مقام علمی و اجتماعی سعدی
۴۲۷	مدرسه خان
۴۳۳	آرامگاه شیخ کبیر
۴۳۶	بقعه علی بن حمزه (ع)

بخش چهل و چهارم:

۴۳۹	آثار به جا مانده کریمخان زند در شهر شیراز
۴۳۹	دیوار شهر شیراز
۴۴۰	خندقها
۴۴۰	گرمايه وکیل
۴۴۱	مسجد وکیل
۴۴۱	باغ نظر
۴۴۲	آوردن کریمخان آب رکن‌آباد را به ارگ خود
۴۴۲	طرح انتقال آب رکن‌آباد به داخل شهر شیراز
۴۴۲	تقلیل محلات شیراز

۴۴۳	تقلیل دروازه‌های شیراز .....
۴۴۴	سنگفرش کردن کوچه‌های پایتخت .....
۴۴۴	کاروانسرای وکیل .....
۴۴۵	آب انبار کریمخان زند .....
۴۴۵	ارگ کریمخانی .....
۴۴۶	باغ نظر .....
۴۴۶	باغ جهان نما .....
۴۴۷	آرامگاه هفت تنان .....
۴۴۷	آرامگاه شاه شجاع مظفری .....
۴۴۷	آرامگاه چهل تنان .....
۴۴۸	آرامگاه حافظ .....
۴۴۸	آرامگاه براینده بزرگ پارسی سعدی شیرازی .....
۴۴۹	بازار وکیل .....
۴۵۰	ساختمان دیوانخانه یا مرکز حکومتی .....
۴۵۰	مدرسه وکیل .....
۴۵۱	دروازه قرآن .....
۴۵۲	بازسازی مدرسه علمیه خان شیراز .....
۴۵۵	منابع و مآخذ .....

پیشگفتار

ماتی‌کانی که در پیش رو دارید و به خواندنش خواهید پرداخت، آثاری است از: «کارنامه سیاسی و اجتماعی کریمخان زند» ابرمردی لُر‌نژاد که تواریخ زمان و پس از مرگش درباره‌اش داوریه‌ای نیک و بهینه نموده‌اند.

کریمخان زند را می‌توان با تفاوت‌هایی همتای شاه عباس اول صفوی و نادر شاه افشار به‌شمار آورد، چه در حیات این دو پادشاه مرزهای جغرافیایی کشور ایران اگر گسترده‌تر نشدند، کاهش نیز نیافته، چنانکه همین مرزها در زمان کریمخان زند پاس و نگهداری شده‌اند. خان زند که از میان چادر سیاه‌ای ایلات لُر زند و لک برخاسته و رای شاهان تاریخ ایران هرگز به ناهوازه‌ای پادشاهی نمی‌نازید و افتخار داشت که وی را «وکیل» یا «وکیل الرعایا» (نماینده مردم) خطاب کنند و از شنیدن نام شاهی همیشه بیراز بود و دوست نداشت او را شاه یا پادشاه بنامند.

وی مردی آهنین و پولادین اراده و قهرمانی شکست‌ناپذیر بود و هرگز از شکست‌ها و درماندگی‌ها نمی‌هراسید و آغاز هر شکستی را پیروزی می‌انگاشت، چه راهکار شکست‌ها را با آزمونه‌ای رزمی در پایداریها و مقاومت می‌دانست که با نگرش به این فرهنگ و باور همواره پیروزگر میدان هر رزمگاهی بوده است.

این مرد بزرگ که بیشتر پیروزشایش مدیون حسن سلوک و گذشت و بخشایش او درباره سران و سرداران دشمنش بوده، پس از پیروزی گاهی از گذشته‌هایی که دشمن به او روا می‌داشت توجهی نمی‌نمود و چشم از گناهان دشمنان خود می‌پوشید چنان هنگامی که آزاد خان افغان و فتحعلی خان افشار رومی و نصیرخان لاری تسلیم شده و به او پناه آورده‌اند، از گناهان آنان چشم پوشیده، آزاد خان افغان را تا پایان عمر در شیراز جای داد و نصیرخان لاری در شیراز پناه داده است.

رفتار این مرد بزرگ به آقا محمد خان پسر محمد حسن خاقان چنان پر مهر و محبت بود که در کارهای سیاسی خود با وی به رایزنی می‌نشست و او را (پیران و یسه) بزرگ دستور افراسیاب تورانی خطاب می‌کرد. گویند: (روزی گروهی از سردارانش به ستودن کارهای ابوالفتح خان پسر بزرگ کریمخان پرداخته‌اند که وی آن تعریف و ستایشها را نپذیرفت و پاسخ داد که پس از مرگش سزاوار و شایسته پادشاهی ایران آقامحمد خان قاجار است که دسته‌ای از سرداران به او اعتراض کردند که این مردی که پس از مرگ شما پادشاه خواهد شد و خاندان زندیه را نابود خواهد کرد، چرا او را نمی‌کشید و این دشمن را زنده نگه می‌دارید؟!

کریمخان در پاسخ گفت: این فرضیه کار خداست و بدانید که گفته‌اند:
چراغی را که ایسزد بر فروزد   گر ابله پف کند ریشش بسوزد

وی تا آخر حیات خود آقا محمد خان قاجار را گرمی داشت، اما زبان چنین بیان کرده که ورای محبت‌های کریمخان به آقا محمد خان او استخوانهای پوسیده پیکر خان زند را که در ساختمان کلاه فرنگی باغ نظر شیراز مدفون بود، به تهران حمل و در کاخ خود در میان پلکانی مدفون کرد که هر گاهی که از آن پلکان بگذرد، پای بر جای دفن آن استخوانها گذارد تا آتش خشمش فرو نشیند.

کریمخان با توجه به تربیت و پرورشی که در خاندان ایلی و عشایری داشته و مجموع مردم ایلات و عشایر دارای ایمان و باورهای دینی ویژه نسبت به خاندان پیامبر اسلام (ص) و امامان شیعه دارند، وی به پیروی و تبعیت از اعتقادات پاک مذهبی خود در زمانی که پاشایان عثمانی بغداد به آزار و اذیت زائرین: کربلای معلی و نجف اشرف و کاظمین و کوفه می‌پرداخت، آن عمل باعث خشم کریمخان زند شده به شهر بصره لشکر کشید و پس از تسخیر بندر بصره که ماجرایش زیب تاریخ است، پاشایان عثمانی را در این راستا سرکوب و تأذیب نموده است. خان زند یا بهتر گفته شود «وکیل الرعایا» به پاس احترامی که مردم شیراز به او داشتند، در شهر شیراز خدمات ارزنده‌ای در گسترش و آبادانی این شهر که پایتخت او بوده انجام داده که در این اثر به یک یک آنان پرداخته شده است.

در پایان از زحمات همسر گرمی‌ام خانم پرویش جاویدی پارس‌سیجانی فرزند شادروان خلیل خان جاویدی کلانتر اسبق ایل جاوید ماهوری ممسنی که ریسی دادگر و مردم‌دار بوده و خدماتش پس از چندین سال در میان ایلات و عشایر زبانزد و گذشتگان ایلی بوده تشکر و قدردانی نمایم. یادآور می‌شود که خانم پرویش جاویدی در دوران آموزگاری خود عمر شریفش را در مناطق کوهستانی شهرستان ممسنی و نیز شهر شیراز در مقاطع ابتدایی صرف تعلیم و تربیت نوباوگان شهری و عشایری نموده که هنوز از خدمات ایشان در این دو شهرستان یاد می‌شود، چه ثمره خدمات وی دانش آموختگانی هستند که هم اکنون به مشاغل پزشکی، قضاوت، مهندسی و دبیری و دیگر کارهای اداری مشغول خدمت می‌باشند.

نورمحمد مجیدی کرانی

۱۳۸۹/۲/۱۸